

Марина Коркушко,

студентка 4 курсу

ННІ філології та журналістики.

Науковий керівник: **Г. М. Доброльожа,**

кандидат філологічних наук, доцент.

НАЗВИ ЧАСТИН ТІЛА ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті проаналізовано лексико-тематичні групи фразеологізмів, що містять компонент-назву частини тіла людини. Розглянуто фразеологізми із соматичними компонентами (рука, нога та їх складові), що характеризують стан людини, особливості її діяльності, поведінки, вдачі.

Постановка проблеми. Фразеологія кожної мови – це скарбниця народу, здобуток його мудрості й культури, що містить багатий матеріал про його історію, боротьбу з гнобителями й нападниками, про звичаї, ідеали, мрії та сподівання. В українських фразеологізмах відобразилось ставлення до людських здібностей і вад: *золоті руки; лизати руку; простягти руку*. А от історія виникнення усталених словосполучень *перемивати кісточки, піймати синицю в руку, смерть занесла свою руку* та ін. піднімає завісу над звичаями, віруваннями, обрядами наших предків. Слід зазначити, що фразеологізми характеризують усі сфери людської діяльності, риси характеру, моральні цінності, фізичні та розумові особливості індивіда.

Мета. Проаналізувати фразеологічні одиниці, у складі яких містяться компоненти: *рука, плече, лікоть, палець, долоня, кулак, нігті; нога, стегно, коліно, п'ята, підошва*. Фразеологізми з компонентами-назвами частин тіла містять інформацію про звичаї, здібності, діяльність наших предків.

Уперше в лінгвістиці термін *соматичний* вжив мовознавець Ф. Ваак при дослідженні фразеологізмів естонської мови, до складу яких входили назви частин людського тіла та які були названі *соматичними*. Вчений робить висновок, що подібні фразеологізми є одним із найдавніших класів фразеології і складають найбільш уживану частину фразеологічного фонду мови – близько 30% усіх стійких словосполучень [1, с. 52].

Український професор О. О. Селіванова зазначає, що семіотична природа фразеологізмів має двобічну спрямованість: з одного боку, вони займають певне місце у мовній системі, демонструючи наявність власної парадигматики; з іншого – «занурені в комунікативний простір, вилучаються із свідомості мовців у мовленнєвому процесі і налаштовані на етнокультурну інтерпретацію» [2, с. 12].

Як правило, такі фразеологізми характеризують сферу діяльності людини, її фізичний чи розумовий стан, несуть певну інформацію (*палець об палець не вдарити, взяти в свої руки, обвести кругом пальця*). Слід зазначити, що в основному до складу фразеологізмів входить такий компонент, як *рука, нога* загалом, рідше вживаються їх окремі складові.

На території Середнього Полісся надзвичайно активно функціонують фразеологізми, що містять компоненти-соматизми.

Фразеологічна група з компонентом *рука* (ФСГЖ, с. 150-154):

- суспільне становище: *мати волохату руку, мохната рука* 'впливова людина';

- риси характеру та моральні якості: *аж руки горять, горить у руках, золоті руки, майстер на всі руки* 'працьовита людина'; *білі руки чужу роботу люблять, грошей мало, а руки в кармані, дві ліві руки має, ні до чого руки не стоять, руки задом наперед* 'лінива людина'; *важкий на руку* 'жорстока людина'; *вибитися з-під рук* 'бути непокірним, не слухняним'; *дає і з рук не випускає, довгі руки, липка рука, лити на свою руку* 'жадібна людина'; *жити на свою руку* 'самостійна, незалежна людина'; *не відхреститися руками і ногами* 'набридлива людина'; *під гарячу руку* 'у гніві'; *слабкість на праву руку* 'нечесна людина'; *тверда рука* 'вольовий характер'; *чужими руками добре жар загібати* 'нечесна і скупа людина';

- фізичні властивості: *руки короткі* 'безсилий';

- вигуки-прокльони: *хай тобі руки повідриває!, щоб тобі руки повисихали;*

- вигуки-промовки: *як правду кажете, то мийте руки та бігом ідіть до хати.*

Плече (ФСГЖ, с. 137): - риси характеру та моральні якості: *висить на плечах* 'набридлива людина'; *на плечі вилізе і ноги спустить* 'нахабна людина'; *сидіти на плечах* 'ледарювати'.

Лікоть (ФСГЖ, с. 100): - риси характеру та моральні якості: *гризти лікті, кусати лікті* 'розкаюватись, шкодувати'.

Кулак (ФСГЖ, с. 95): - риси характеру та моральні якості: *кулаками махати* 'мати войовничий характер', *кулаком об воду обпертись* 'мати ненадійний характер';

- суспільне становище: *трубити в кулак* 'жити в нестатках'.

Палець (ФСГЖ, с. 128-129): - інтелект: *біля меду ходив і пальця не вмочив* 'некмітлива людина';

- риси характеру та моральні якості: *кругом пальця обвести, не пальцем роблений* 'хитра людина'; *палець об палець не вдарити, пальцем не ворухнути* 'ледача людина'; *пальці віялом, зуби в наколках* 'пихата людина'; *на пальчиках ходити* 'бути покірним';

- фізичні властивості: *аж пальці збиває* 'швидкий'.

Нога (ФСГЖ, с. 118-121): - суспільне становище: *доверху ногами* 'безлад'; *жити на широку ногу* 'заможне життя'; *земля горить під ногами* 'скрутне, небезпечне становище';

- риси характеру та моральні якості: *дати звісити ноги* 'про безвольну людину'; *коню ногу кують, а жаба і собі підставляє* 'нахабна людина'; *куди ноги дійдуть* 'байдужість'; *бити ногами повітря, задерти ноги* 'ледарювати'; *повзати в ногах* 'принижуватись';

- фізичні властивості: *без задніх ніг, валитися з ніг, гудуть ноги* 'втомлений'; *ноги не несуть* 'фізична слабкість'; *однією ногою в могилі, (труні)* 'нездужати';

- вигуки, прокльони: *єдріт тебе за ногу!; дай вам, Боже, дерев'яні ноги і скляні очі!; єдріт твою ногу та наліво!; щоб ти наївся та ноги віддубив!*

Коліно (ФСГЖ, с. 88-89): - суспільне становище: *високі коліна* ‘високе соціальне становище’; *доробитися до голого коліна* ‘збідніти’;

- риси характеру та моральні якості: *бути колінами бджоли* ‘підлабузництво’; *море по коліна* ‘байдужа людина’.

П’ята (ФСГЖ, с. 143-144): - риси характеру та моральні якості: *сидіти під п’ятою* ‘покірنا людина’; *чулки нові, а п’яти голі* ‘бідна, але гонориста людина’.

Аналізуючи соматичні фразеологізми, слід виділити і **фразеологізми з порівняльним компонентом** (ФО, які містять в своєму складі порівняльні сполучники *мов, немов, наче, неначе, ніби, як*):

- без книжки, *як без рук* ‘почуватися безпорадним’;

- багато, *як чорного під нігтем* ‘мало’;

- видно *як на долоні* ‘на виду’, ‘усе зрозуміло’;

- стоїть *як ноги вкопав* ‘непорушно’;

- простий, *як гола п’ята* ‘дурний’;

- знає *як свої п’ять пальців* ‘знати дуже добре’ (ФС, с. 220-231).

Фразеологізми виступають у якості засобу образного відображення світу, вони вбирають у себе міфологічні, релігійні, етичні уявлення народів різних епох і поколінь. Саме тому роль фразеологізмів у нашій мові дуже помітна. Доречно ужиті фразеологізми пожвавлюють і прикрашають як усне мовлення, так і художні твори. Слід навести декілька прикладів уживання соматичних фразеологізмів в літературних творах українських письменників.

Рука: - Не може не бути (медалі “Золота зірка”), бо і Катя, і вся її ланка працюють так, що *іскри з рук летять* (Остап Вишня);

- Якщо, каже, *руки сверблять* битися — бий краще мене: я здоровий, витерплю (О. Гончар);

- Батько *об поли руками б’ються* та бідкаються (М. Кропивницький).

Палець: - Він “білий вірш” писав, А читачі сказали: - Щось дуже *пальці знать*... І як це друкували? (О. Ющенко);

Плече: - Йде, неначе брила,— Сажений зріст, *аршин в плечі* (П. Воронько);

- Так нащо ж ви мені проти ночі таке говорите? Мене вже *з-за плечей бере* (Г. Квітка-Основ’яненко).

Лікоть: - Твердохліб зрадів, знайшовши у натовпі Сміливця. Тепер вони трималися *лікоть в лікоть*, щоб не загубитися (А. Хижняк).

Ніготь: - Так і ходиш по нишпорках, так і *видираєш з-під нігтів* (Панас Мирний);

- Тато весь належить тобі, весь, до *останнього нігтика*: ні з ким не було Васькові так цікаво, як із татом (А. Дімаров).

Нога: - Антін не йде, а *рве ногами землю* (С. Чорнобривець);

- Знаєш, так якось кортить побачити людей щасливими, що й сказати не вмію. Слово честі, не вмію. Ну, кортить, аж у *ноги лоскоче* (П. Козланюк);

- Потім (після роботи), наче мертвий, падаєш на покis і до самого ранку спиш *без задніх ніг*, навіть на вечерю не дивишся (М. Стельмах).

Коліно: - У жіночій громаді не йшла в лад ота княгиня, жона Гвинтовчина, .. пані *великого коліна* (П. Куліш);

- Що ж, мрійникам *море по коліна*... (В. Підмогильний).

Отже, проаналізувавши деякі фразеологізми із соматичним компонентом, можна зробити висновок, що фразеологічні одиниці з компонентом-назвою частин тіла, займають важливе місце у збагаченні фразеологічного фонду української мови. Вони здатні відобразити як фізичний, так і психологічний стан людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ваак Ф. Фразеологизмы-соматизмы в эстонском языке. – Таллинн: Валгус, 1968.

2. Селіванова О. Нариси з української фразеології: Психокогнітивний та етнокультурний аспекти. – К.-Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

ФС Батюк Н. О. Фразеологічний словник. – К.: Радянська школа, 1966.

ФСГЖ Доброльожа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. – Житомир: ПП Туловский, 2010. – 404 с.